

## Byzantina Symmeikta

Vol 32 (2022)

BYZANTINA SYMMEIKTA 32



**Βιβλιοκρισία: Σ. Ευθυμιάδης, Η βυζαντινή αγιολογία της Κύπρου. Οι άγιοι, οι συγγραφείς και τα κείμενα (4ος – 13ος αιώνας) [Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών. Πηγές και μελέτες της κυπριακής ιστορίας 85], Λευκωσία 2020**

Avva ΛΑΜΠΑΔΑΡΙΔΗ

doi: [10.12681/byzsym.31522](https://doi.org/10.12681/byzsym.31522)

Copyright © 2022, Avva ΛΑΜΠΑΔΑΡΙΔΗ



This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

### To cite this article:

ΛΑΜΠΑΔΑΡΙΔΗ Α. (2022). Βιβλιοκρισία: Σ. Ευθυμιάδης, Η βυζαντινή αγιολογία της Κύπρου. Οι άγιοι, οι συγγραφείς και τα κείμενα (4ος – 13ος αιώνας) [Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών. Πηγές και μελέτες της κυπριακής ιστορίας 85], Λευκωσία 2020. *Byzantina Symmeikta*, 32, 568–572. <https://doi.org/10.12681/byzsym.31522>

Σ. ΕΥΘΥΜΙΑΔΗΣ, *Η βυζαντινή αγιολογία της Κύπρου. Οι άγιοι, οι συγγραφείς και τα κείμενα (4ος - 13ος αιώνες)* [Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών. Πηγές και μελέτες της κυπριακής ιστορίας 85], Λευκωσία 2020, 361 σελ. + 1 χάρτης. ISBN 978-9963-0-8153-0

Η παρούσα μονογραφία του Στέφανου Ευθυμιάδη έρχεται να καλύψει ένα σημαντικό κενό σχετικά με την αγιολογική παραγωγή της Κύπρου, σε ένα φάσμα εννέα αιώνων (4ος - 13ος αι.). Μακριά από το βυζαντινό κέντρο αλλά κοντά στις ιστορικές εξελίξεις, η Κύπρος κατέχει ιδιαίτερη βαρύτητα στην χριστιανική γεωγραφία από τους Αποστολικούς χρόνους και διαθέτει ήδη από τον 5ο αιώνα το αυτοκέφαλο. Μια συνολική επισκόπηση της αγιολογικής λογοτεχνικής παραγωγής αυτού του γεωγραφικού χώρου αποτελούσε ένα από τα *desiderata* της σύγχρονης έρευνας.

Το πρώτο κεφάλαιο με τίτλο «Αγιότητα και αγιολογική λογοτεχνία στην Κύπρο» έχει εισαγωγικό χαρακτήρα και σκιαγραφεί με σαφήνεια το πλαίσιο της έρευνας. Ως «άγιοι της Κύπρου» ορίζονται τόσο οι γηγενείς άγιοι, όπως ο Επιφάνιος Σαλαμίνας, ο Τριφύλλιος Λήδρας και ο Αυξίβιος Σόλων, όσο και άγιοι που συνδέθηκαν με το νησί και απέκτησαν μια αδιαφιλονίκητα τοπική ταυτότητα, όπως ο Σπυρίδων και ο Ιωάννης ο Ελεήμων. Η οικουμενική ακτινοβολία της Κύπρου ξεκινάει από τους Αποστολικούς χρόνους και τη δραστηριότητα των αποστόλων Βαρνάβα και Ανδρέα. Η προσήλωση στην επισκοπική αγιότητα αποτελεί κραταιή παράδοση μέχρι τη μέση βυζαντινή περίοδο - όλοι σχεδόν οι άγιοι της πρώιμης χριστιανικής Κύπρου είναι επίσκοποι. Για τον προσδιορισμό του *corpus* της κυπριακής αγιολογίας, η εντοπιότητα (καταγωγή συγγραφέα, τόπος συγγραφής, καταγωγή ήρωα) αποτελεί βασικό κριτήριο. Η παρούσα έρευνα δεν περιλαμβάνει, λόγου χάριν, κείμενα για Κυπρίους αγίους που συντάχθηκαν σε διαφορετικό περιβάλλον, αλλά ο χώρος συγγραφής και εκφώνησης του κειμένου αποτελεί βασικό στοιχείο για την κατηγοριοποίηση. Αφού προβεί σε

μια πλήρη και κατατοπιστική ανασκόπηση των μελετών σχετικά με την βυζαντινή αγιολογία της Κύπρου, από τη μελέτη του Hippolyte Delehay<sup>1</sup> για τον Νεόφυτο τον Έγκλειστο στις αρχές του εικοστού αιώνα μέχρι τις πρόσφατες δημοσιεύσεις του Bernard Flusin<sup>2</sup> για το φαινόμενο της επισκοπικής αγιότητας, ο Ευθυμιάδης ορίζει τον σκοπό της παρούσας μονογραφίας: μέσα από μια κειμενοκεντρική θεώρηση να έρθουν στο φως οι σταθμοί και οι συνθήκες δημιουργίας αυτής της λογοτεχνίας που γνώρισε την πιο δημιουργική της περίοδο από τα μέσα του 5ου μέχρι το δεύτερο μισό του 7ου αιώνα.

Το δεύτερο κεφάλαιο καταπιάνεται με την αγιολογία του Αποστόλου Βαρνάβα και των πρώτων επισκόπων της Κύπρου. Λόγω της πρώιμης σύνδεσης της Κύπρου με τη διάδοση του χριστιανισμού, ο κύκλος του Αποστόλου Βαρνάβα είναι ιδιαίτερα πλούσιος και περιλαμβάνει τρία κείμενα για τον ίδιο: από τις *Πράξεις* (BHG 225, κείμενο που μπορεί να συγκαταλεγεί στα απόκρυφα) και το εγκώμιο από τον μοναχό Αλέξανδρο (BHG 226), το οποίο διακρίνεται για τον σύμμικτο χαρακτήρα του, μέχρι το ύστερο *Υπόμνημα εις τὸν ἅγιον Βαρνάβα* (BHG 226e). Σημαντική θέση κατέχουν και τα κείμενα για τους μαθητές του: ο ιδιότυπος *Βίος του αγίου Ηρακλείδη Ταμασσού* (BHG 743), ειδολογικά κοντά στις *Πράξεις*, με την διήγηση να ξεκινά *in medias res*, και ο *Βίος του αγίου Αυξιβίου* επισκόπου Σόλων (BHG 204), ο οποίος έχει χαρακτήρα τόσο βιογραφικής αφήγησης όσο και οδοιπορικού και απομακρύνεται υφολογικά από τα κείμενα που αφορούν τον Βαρνάβα και τον Ηρακλείδη.

Στον αντίποδα αυτής της πρώτης κατηγορίας κειμένων της Κυπριακής αγιολογίας βρίσκεται η αγιολογία των επισκόπων της Κύπρου του 4ου αιώνα, η οποία εξετάζεται στο τρίτο κεφάλαιο. Η παραγωγή αυτή διακρίνεται από την υιοθέτηση ενός χαλαρού αφηγηματικού ιστού και την εισαγωγή ανεκδοτολογικών στοιχείων και επιμέρους επεισοδίων. Ο Θεόδοτος Κυρηναίας (BHG 2434-2438/9) αποτελεί τρόπον τινά εξαίρεση, καθώς είναι συνάμα μάρτυρας και επίσκοπος. Ο Σπυρίδων Τριμιθούντος/ων αποτελεί το πρώτο παράδειγμα αγίου επισκόπου. Το αγιολογικό του *dossier* περιλαμβάνει τέσσερα βασικά κείμενα και παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον ως προς την τάση σύζευξης αγιολογικού και ποιητικού λόγου. Ο *Βίος* BHG 1648a αποτελεί την πρώτη και συντομότερη

1. H. DELEHAYE, *Saints de Chypre, Analecta Bollandiana* 26 (1907), 161-297.

2. Ενδεικτικά, βλ. B. FLUSIN, *L'hagiographie chypriote et le modèle de la sainteté épiscopale*, in *Le saint, le moine et le paysan. Mélanges d'histoire byzantine offerts à Michel Kaplan* [Byzantina Sorbonensia 29], Paris 2016, 213-228.

διασκευή ενός χαμένου έμμετρου *Βίου*, ενώ το έργο του Θεοδώρου Πάφου (*BHG* 1647) αποτελεί μια λόγια επεξεργασία του έμμετρου *Βίου* στην οποία συναντά κανείς διηγήσεις που διαδραματίζονται τόσο στην εποχή του αγίου, όσο και σε εκείνη του αγιοβιογράφου. Ο επίτομος *Βίος* του αγίου Τριφυλλίου Λήδρας ή Λευκωσίας σώζεται μόνο στο Συναξάριο Chifflet (14ος αι.), ενώ στο αγιολογικό *dossier* του αγίου Τύχωνος Αμαθούντος (*BHG* 1859, 1860, 1860c) το βάρος πέφτει στην πάλη κατά της αρχαίας θρησκείας.

Ιδιαίτερη θέση στην εκκλησία της Κύπρου τον 4ο αιώνα, με την επικράτηση της Κωνσταντίας κατά της Πάφου και την προετοιμασία για το «κυπριακό αυτοκέφαλο», κατέχει ο Άγιος Επιφάνιος, του οποίου η βιογραφία περιλαμβάνει τέσσερα κείμενα (*BHG* 596-599) τα οποία συντάχθηκαν σε χρονική ακολουθία αλλά παρουσιάζουν ρευστότητα ως προς την αγιολογική αφήγηση και αλληλουχία. Γραμμένα με αμεσότητα και ζωντάνια πριν τον 7ο αιώνα, πιθανότατα πριν την εκπνοή του 5ου αιώνα, δεν αποτελούν τις μόνες πηγές για τη σημαντική αυτή προσωπικότητα για την οποία συναντάμε πληθώρα αγιολογικών κειμένων, από ψυχωφελείς διηγήσεις μέχρι ύστερες επαναγραφές και επιτομές (*BHG* 600-601, 601a, 601b, 601e).

Η περίπτωση του Κυπρίου πατριάρχη Ιωάννη του Ελεήμονος εξετάζεται στο τέταρτο κεφάλαιο, ξεκινώντας από το σπάνιο συγγραφικό δίδυμο του Ιωάννη Μόσχου και του Σωφρονίου και συνεχίζοντας με την ιδιαίτερη περίπτωση του Λεοντίου Νεαπόλεως, που μελετήθηκε ιδιαίτερα από τον Vincent Déroche<sup>3</sup>. Τη λεπτομερή παρουσίαση συμπληρώνει η έκδοση τριών αγιολογικών κειμένων (*BHG* 887x, 886h, 13186d) στο τέλος του τόμου.

Ιδιαίτερη περίπτωση αποτελεί ο *Βίος* ή το *Μαρτύριο* του αγίου Αρτέμωνος (*BHG* 175), ο οποίος συνδέθηκε με την Κύπρο στο τέλος της ζωής του και μετά θάνατον (κεφάλαιο πέμπτο). Στη συνέχεια γίνεται λόγος για δύο άλλους αγιοβιογράφους του 7ου αιώνα, τον Θεόδωρο Τριμιθούντος/ων, αγιοβιογράφο του Ιωάννη του Χρυσοστόμου (*BHG* 872 και 872d), και τον Αναστάσιο Σιναίτη, συγγραφέα ψυχωφελών διηγήσεων με διδακτικό χαρακτήρα για τη γενέτειρά του, την Κύπρο.

Με το έργο του Αναστάσιου Σιναίτη, σημαντική πηγή για την εξάπλωση των Αράβων στην Ανατολική Μεσόγειο, τη λειτουργική ζωή και την τοπογραφία της Κύπρου, ένας δημιουργικός κύκλος έκλεισε (κεφάλαιο έβδομο). Η αγιολογία

3. V. DÉROCHE, *Études sur Léontios de Néapolis* [Acta Universitatis Upsaliensis-Studia Byzantina Upsaliensia 3], Uppsala 1995.

όμως δεν σίγησε με τη νέα πραγματικότητα που σηματοδότησε η εμφάνιση και η εξάπλωση των Αράβων. Από τον 7ο μέχρι τον 12ο αιώνα μονάχα δύο κείμενα Κυπριακής αγιολογίας γράφτηκαν στο ίδιο το νησί: ο *Βίος* του Τριφυλλίου (BHG 2462) και ο *Βίος* του Δημητρίου Κυθρέας (BHG 495), ένα σημαντικό πόνημα με ιστορική και καλλιτεχνική αξία που αποτελεί και τη μοναδική ουσιαστική συμβολή της Κύπρου στην περιφερειακή λογοτεχνία από το 650 μέχρι το 1204. Αυτή η εμπεριστατωμένη διήγηση με περιθωριακό χαρακτήρα σώζεται σε ένα μοναδικό κώδικα και υποδηλώνει μια εσωστρέφεια, καθώς απευθύνεται αποκλειστικά στο κοινό των Κυπρίων, χωρίς ιδιαίτερες αναφορές στον υπόλοιπο βυζαντινό κόσμο.

Κυρίαρχη θέση στην Κυπριακή αγιολογία του πρώτου καιρού της Λατινοκρατίας (κεφάλαιο όγδοο) κατέχει η μορφή του Νεοφύτου του Εγκλείστου (1134-ca. 1219-20), ενός αυτοδίδακτου μοναχού που εναρκώνει το πάντρεμα τοπικού και οικουμενικού στοιχείου. Ανανεωτής της μοναστικής παράδοσης, θεωρεί τη συγγραφή μια πνευματική παρακαταθήκη και αφήνει ένα πλούσιο έργο, αποτελούμενο κυρίως από *μεταφράσεις* –οι οποίες για τους Βυζαντινούς δεν υπολείπονται ενδιαφέροντος– χωρίς να λείπουν τα πρωτότυπα κείμενα. Στην ίδια χρονική περίοδο τοποθετείται και η συγγραφή του συλλογικού μαρτυρίου για τους 13 Μάρτυρες της Καντάρας (BHG 1198), βασισμένο σε ιστορικό γεγονός (1231) και γραμμένο πιθανότατα μεταξύ του 1275 και του 1283, με υπόβαθρο την θεολογική αντιπαράθεση με τους Λατίνους και «αρνητικό πρωταγωνιστή» τον Ανδρέα, έναν Δομινικανό μοναχό.

Αντί επιλόγου, ο συγγραφέας παραθέτει μια σύντομη αλλά μεστή επισκόπηση του *corpus* των αγιολογικών Κυπριακών κειμένων από τον 4ο μέχρι τον 13ο αιώνα. Βαθιά συνδεδεμένη με τις Απόκρυφες *Πράξεις των Αποστόλων*, η αγιολογία των Κυπρίων επισκόπων παρέχει ανεξάρτητα αφηγήματα (όπως οι *Βίοι* του αγίου Σπυρίδωνος) και εξελίσσεται σε βιογραφικό είδος (*Βίοι* Επιφανίου και Ιωάννη του Ελεήμονος). Το αφαιρετικό τοπίο της Κύπρου στον κύκλο του Αποστόλου Βαρνάβα φαίνεται να επηρεάζει την μετέπειτα αγιολογική παραγωγή την οποία χαρακτηρίζει ένα υποτονικό ενδιαφέρον για το αστικό τοπίο. Ο 7ος αιώνας αποτελεί σταθμό για την εξέλιξη της Κυπριακής αγιολογίας, η οποία περνάει πλέον στη δημιουργική της φάση και παντρεύει το τοπικό με το οικουμενικό. Θα ξαναγνωρίσει μια αναγέννηση με το έργο του Νεοφύτου το «ολιστικό» εγχείρημα της *Πανηγυρικής* του το οποίο ανανεώνει τον αγιολογικό λόγο μέσα από την ανάπλαση και την εξ αρχής γραφή.

Τη μονογραφία συμπληρώνουν μια εκτενής παρουσίαση των πηγών και δευτερεύουσα βιβλιογραφία, ξενόγλωσση και ελληνόγλωσση, τέσσερις εκδόσεις αγιολογικών κειμένων (*BHG* 1648b, 887x, 886h, 13186d) και τρία ευρετήρια (ονομάτων και όρων, λέξεων από τα πρωτότυπα ελληνικά κείμενα, χειρογράφων).

Καρπός της μακράς και σχολαστικής ενασχόλησης του συγγραφέα με την αγιολογία αλλά και της βαθιάς γνώσης του αντικειμένου, η παρούσα μονογραφία αποτελεί απαραίτητο εγχειρίδιο για τους λάτρεις της αγιολογικής λογοτεχνίας αλλά και για όσους ενδιαφέρονται για την βυζαντινή Κύπρο. Γραμμένο σε ύφος κατανοητό και λιτό, χωρίς να στερείται επιστημονικότητας, το σύγγραμμα του Στέφανου Ευθυμιάδη μας καλεί να ανακαλύψουμε άγνωστες πτυχές εννέα αιώνων της ιστορίας της Κύπρου μέσα από μια λογοτεχνική παραγωγή άρρηκτα συνδεδεμένη με την χριστιανική ταυτότητα του νησιού.

ANNA LAMPADARIDI

CNRS, HiSoMA UMR 5189

Εξωτερική συνεργάτις ΙΙΕ/ΕΙΕ